

"בשביל תינוקות שלא ישנו" ילדים בליל הסדר

ליל הסדר בו אנחנו מתכנסים הרבה פעמים כמשפחה מורחבת, בזקנינו ובטפנו, כדי להעביר את מסורת עם ישראל ואת הברית שלנו עם הקב"ה מדור לדור הוא לילה מרגש אבל גם מאתגר מאד. איך אפשר ליצור לילה בו גם הקטנים וגם הגדולים מוצאים מקום נכון? האם זה לילה של הצגות ומשחקים או לילה של לימוד ועיון רציני? נבקש בשיעור זה לבחון מה הקולות שעולים בחז"ל ובראשונים בהקשר לשאלה זו.

מהלך השיעור

- נפתח בלימוד שלוש ברייתות במסכת פסחים המזכירות את המקום והחשיבות של ילדים בליל הסדר. הברייתות מציעות הצעות שונות איך להשאיר את הילדים ערים בליל הסדר: האם לתת להם ארבע כוסות כלומר לתת להם להרגיש כמו גדולים? לחלק להם קליות ואגוזים כלומר לתת להם משהו שישמח אותן וישאיר אותם ערים? האם לגרום להם לישון בצהרים ולהתחיל מוקדם את סעודת הסדר על מנת שישארו ערים?
- הרשב"ם ורבינו דוד נחלקו כיצד להסביר את ההצעה הראשונה בברייתא שאומרת שתינוקות חייבים בארבע כוסות: האם יש כאן סברה שבלייל הסדר גם קטנים חייבים במצוות, וצריך לקחת אותם ברצינות עד כדי להתייחס אליהם למבוגרים, או שמא אנחנו "רק" סוברים שבלייל הסדר צריך להתחיל ולחנך את הילדים?
- הרשב"ם מביא שלושה פירושים שונים למנהג חטיפת המצות: האם הכוונה לסלק את הקערה, לאכול מהר את המצות כדי להספיק להגיע לסעודה לפני שהילדים נרדמים, או דווקא למנוע מהילדים לאכול מצות כדי שלא ירדמו? כל אחת מההצעות הללו מתארת באופן אחר את המאמץ המשפחתי שיש לעשות בליל הסדר על מנת שהקטנים יהיו שותפים בו.
- ה"שלחן ערוך" פוסק שקטנים צריכים גם לשתות ארבע כוסות וגם לקבל קליות ואגוזים. נבדוק את היחס בין שתי הפסיקות הנ"ל ואת הצעת ה"משנה ברורה" איך ליישב ביניהן.
- נחתום בדיון בפוסקים המאוחרים האם מנהג האפיקומן שלנו בו ילדים גונבים את האפיקומן, מחביאים אותו וסוחטים את ההורים לקבל מתנות - הוא מנהג טוב ויפה שמשאיר את הילדים ערים או מנהג מגונה שמחנך את הילדים לגנוב ולסחוט.

א. תלמוד בבלי פסחים דף קט

הסבר המקור

הברייתא קובעת בתחילתה שגם תינוקות חייבים בארבע כוסות בליל הסדר. רבי יהודה שואל מה יועיל לילדים לשתות יין ומציע תחלופה לחיוב ארבע כוסות עבור תינוקות: חלוקת קליות ואגוזים. הוא מטעים את התחלופה בכך שזה יגרום לילדים לא להירדם ולשאול שאלות בליל הסדר ומספר שכך היה נוהג רבי עקיבא. מיד אח"כ מופיעה ברייתא נוספת שמתארת מנהג אחר: לחטוף מצה בליל פסח שמטרתו לגרום לתינוקות לא להירדם.

הסוגיה חותמת בברייתא נוספת שמתארת מנהג נוסף של רבי עקיבא שבערב פסח היה נועל את בית המדרש מוקדם כדי שהתינוקות לא ירדמו בליל הסדר.

בברייתות מופיעות שתי מטרות אפשרויות שונות למעורבות של הילדים בליל הסדר:

1. שהילדים יהיו נוכחים בליל הסדר ויצפו במהלך שלו מהצד (למרות שהאופי שלו שייך יותר למבוגרים)
2. שהילדים יהיו פעילים ומעורבים במהלך ליל הסדר וישאלו שאלות (מכיוון שהם מרכז הערב והגיבורים הראשיים שלו).

איזו משתי המטרות היא העיקרית והמרכזית?

ברייתא ראשונה: ת"ר	ברייתא שניה: תניא	ברייתא שלישית: תניא	
מה עושים בשביל התינוקות?	מחלקים קליות ואגוזים בערב פסח	חוטפים מצות בלילי פסחים	מזרזו לחזור הביתה מבית המדרש בערב פסח
מה רוצים שיקרה לתינוקות?	שלא ישאלו	שלא ישנו	שלא ישנו

שאלות לדיון

1. מה ההבדל בין מאמץ שהילדים לא ירדמו למאמץ שהילדים ישאלו שאלות?
2. מה ההבדל בין ליל הסדר שמרכזו הפעיל הוא הילדים לבין ליל הסדר שמרכזו הפעיל הוא המבוגרים?
3. איזה סוג של חינוך ואיזה סוג של דמות של אדם נוצרים כאשר הילדים מתבוננים על עולם ודיונים של מבוגרים או כאשר הילדים הם המרכז של הדיון והעיסוק?
4. מה לדעתכן חשבה הברייתא כאשר הציעה בהתחלה שתינוקות חייבים בארבע כוסות? מה עושה רבי יהודה כאשר ממיר את החיוב הזה לחובה של קליות ואגוזים?

ב. פירוש הרשב"ם שם

רבי שמואל בן מאיר (רשב"ם) (1080 לערך – 1160 לערך) היה פרשן המקרא, פרשן התלמוד ומבעלי התוספות, נכדו של רש"י ותלמידו. חי במחצית הראשונה של המאה ה-12. נודע במיוחד בנטייתו להיצמד לפשט הכתוב בפרשנותו למקרא, וכן בפירושו למסכת בבא בתרא.

ג. רבינו דוד פסחים קח: ד"ה אמר ר' יהודה

רבי דוד בן ראובן בונפיד היה מחכמי יהדות ספרד הראשונים במאה ה-13 ותלמידו של הרמב"ן. ספר החידושים שלו נכתב בערך בשנת 1260.

הסבר המקור

הרשב"ם ורבינו דוד מנסים להסביר את ההיגיון מאחורי החלק הראשון של הברייתא שמציע שתינוקות חייבים בארבע כוסות בדיוק כמו נשים וגברים. הרשב"ם מסביר שטעם החיוב הוא שגם תינוקות נגאלו בנס יציאת מצרים, ולכן מחויבים גם בהודאה. לשיטת הרשב"ם, רבי יהודה מקשה כיצד ניתן לחייב תינוקות בכלל, הרי הם פטורים במצוות, והתירוץ שלו הוא שאין במעשה זה גדר יציאה ידי חובה במצווה אלא רק שיתוף וזהו.

רבינו דוד סובר שלא יכול להיות שהברייתא חשבה שתינוקות יהיו באמת חייבים במצווה, ולכן ברור שמטרת החיוב מלכתחילה היה רק לשם חינוך הילדים. לכן, המחלוקת של רבי יהודה עם הברייתא היא בשאלה החינוכית: איך הכי נכון לגרום לילדים להיות חלק מליל הסדר – שיעשו בדיוק כמו שהמבוגרים עושים, או לחפש תרגום ילדי למעשה המבוגר.

רשב"ם	רבינו דוד	
כיוון שגם הם נגאלו	דין חינוך	טעם שיטת תנא קמא המחייב תינוקות בארבע כוסות
"והרי הם לא מחויבים במצוות?"	"והרי יין לא משמח אותם או הופך אותם לשותפים?"	מהות קושית רבי יהודה על הרצון לחייב תינוקות בארבע כוסות
כלי קליל שעוזר לתינוקות לא להירדם	דרך אלטרנטיבית להפוך את הקטנים שחייבים מדין חינוך לשותפים בסדר	מה תפקיד הקליות והאגוזים שמגיעים כאלטרנטיבה לכוסות היין?

שאלות לדיון

- מה הוויכוח של רבי יהודה עם הברייתא, לפי כל אחד מהראשונים?
- עם איזו שיטה חינוכית אתן מזדהות יותר: לגרום לילד לעשות מה שהמבוגר עושה או לחפש תחליף ילדי למעשה המבוגר?
- האם יכול להיות שיש מי שחושב שלפעמים ילדים ממש חייבים במצוות?

ד. המשך פירוש הרשב"ם שם

הסבר המקור

- הרשב"ם מביא שלושה הסברים שונים למעשה חטיפת המצות שמציע רבי אליעזר ולטעם שלו.
- חטיפת המצה היא הגבהת קערת ליל הסדר.** לא כל כך ברור איך הפירוש הזה מוסק ישירות מדברי רבי אליעזר, אבל כנראה שהניסיון הוא למצוא מעשה משונה שבאופן ישיר יגרום לילדים לשאול שאלות.
 - בדומה לסלנג שלנו היום, "לחטוף משהו" זה לאכול מהר.** לפי הסבר זה, האכילה המהירה מזרזת את הארוחה וכך הילדים יוכלו להישאר ערים עד סופה. הצעה זו גם מתאימה יותר למילים "חוטפין מצה" וגם מתאימה לשיטת רבי אליעזר שמעוניין שהילדים לא ישנו, ולא שהילדים ישאלו (בניגוד לרבי יהודה שמופיע בברייתא הקודמת).
 - חטיפת מצות היא סילוק המצות מהתינוקות,** כדי שלא יאכלו הרבה, יתעיפו וירדמו. זו ההצעה שאיתה הרשב"ם מזדהה.

הצעה 1	הצעה 2	הצעה 3	
מגביהין קערה	אוכלים המצה מהר	מסלקין המצה מהתינוקות	פירוש "חוטפין מצה"
מעשה משונה כדי שהילדים ישאלו	מאיצים את הסדר כדי שהילדים לא ירדמו באמצע	מונעים מהילדים מאכל כדי שלא ישבעו וישנו	טעם החטיפה
גורם ישירות לשאלה	גורם ישירות לחוסר שינה	גורם ישירות לחוסר שינה ואז יהיה אפשר לעורר הילדים לשאלות	מה המעשה אמור ליצור אצל הילדים

שאלות לדיון

1. מה שלושת הפירושים שמביא הרשב"ם למנהג "חוטפין מצות"? ומה ההיגיון מאחורי כל פירוש?
2. איזה סוג של ארוחה ולילה מתארגן על פי כל אחד מהפירושים?
3. מה המקום של ילדים בליל הסדר לפי כל פירוש?

ה. שלחן ערוך סימן תע"ב סעיפים ט"ו-ט"ז

ו. משנה ברורה שם

הסבר המקור

על פניו, נראה שה"שלחן ערוך" קובע להלכה גם את שיטת הברייתא הראשונה שמחייבת לתת לקטנים ארבע כוסות וגם את שיטתו של רבי יהודה שמחייב לתת לקנים קליות ואגוזים כדי שיראו שינוי וישאלו. הפסיקה הזו היא לכאורה סתירה, הרי רבי יהודה חולק על הברייתא! ה"משנה ברורה" מיישב את הסתירה, וקובע שה"שלחן ערוך" פוסק כמו רבי יהודה ומחייב לתת לקטנים קליות ואגוזים. לפי ה"משנה ברורה", שיטת ה"שלחן ערוך" היא לתת לקטנים ארבע כוסות לכתחילה בלבד, אבל אם לא ניתן - זה לא מעכב בקיום המצווה.

שאלות לדיון

1. מה הסתירה לכאורה בפסיקת ה"שלחן ערוך"?
2. איזה אפשרויות אפשר להציע בישוב הסתירה?
3. מה מציע ה"משנה ברורה" ביישוב הסתירה?

ז. משנה ברורה סימן תע"ב ס"ק נ

הסבר המקור

ה"משנה ברורה" מזהיר מפני הנוהג המקובל לתת לילדים להישאר ערים עד שישרו את "מה נשתנה" שלמדו בגן ואז לשחרר אותם ללכת לישון. ליל הסדר הוא לילה בו הילדים גם שרים את מה שלמדו בגן, אבל הוא קודם כל לילה שבו יש ליצור איתם שיח אמיתי וחי, שמלמד אותם את סיפור יציאת מצרים לפי רמת ההבנה שלהם.

שאלות לדיון

1. מה גורם לנו כהורים הרבה פעמים לגרום לילדים ללכת לישון אחרי "מה נשתנה"?
2. איך אפשר לבנות את הסדר כך שהילדים ירצו להישאר ערים גם בהמשך?

ח. ארחות חיים סימן תעג ס"ק יט

רבי אהרון בן יעקב הכהן מלוניל נולד למשפחת רבנים שישבה דורות רבים בפרובאנס. הוא גורש עם שאר יהדות פרובאנס ב-1306, ונדד בין מקומות רבים. ספרו "ארחות חיים" הוא ספר הלכה האוסף הלכות מדברי החכמים שקדמו לו במגוון נושאים.

ט. שו"ת מְשֻׁנָה הלכות חלק יא סימן שצג

הרב מנשה קליין נולד באוקראינה בשנת 1923. לאחר השואה עבר לארצות הברית, ועלה לארץ בתשס"ט. הוא נודע כפוסק נוקשה ושמרן שייחס חשיבות עצומה למנהגי הונגריה, להם ביקש לתת תוקף הלכתי גם כשזה נעדר מהמקורות המקובלים.

הסבר המקור

ה"אורחות חיים" וה"משנה הלכות" מתארים את הבעייתיות שיש במנהג האפיקומן שאנחנו נוהגים היום: יש בו משהו שמלמד את הילדים לגנוב ולסחוט את ההורים לתת מתנות. הלכה למעשה: ה"אורחות חיים" כותב שנכון להימנע מהמנהג הזה, ואילו ה"משנה הלכות" אומר שכל עוד הוא נעשה כדי שהילדים יישארו ערים ובמצב רוח טוב זה בסדר.

שאלות לדיון

1. איך אתן רואות את מנהג חטיפת האפיקומן? מה נהוג אצלכן בבית?
2. אלו מנהגים נוספים אתן מכירות או נוהגות, לשם אותה המטרה - להשאיר את הילדים ערים ומעורבים במהלך הסדר?